

AZ ALFÖLD ŐSI MAGYAR TELEPÜLÉSMÓDJA.

MAGYAR köztudatban egészen a legújabb időkig megcsontosodva élt az a felfogás, hogy őseink sátor alatt élő, helyről-helyre vándorló nomádok voltak, kiket a föld semmiképpen nem kötött. Ebhez képest Meitzen, a nagy német település- és agrártörténész térképe Magyarországot szláv településűnek mutatja. És a külföldi tudósvilág hazánkban eredeti településtípust egyáltalán nem ismer. Annyit tudnak rólunk, hogy az északi és déli szlávok közé ékelődve élünk s ezelőtt ezer évvel valami szláv népet igaztunk le s nyilván ennek itt talált településmódját vettük át. Sőt nálunk is gyakran hallható az a felfogás, hogy a magyar, amint elfoglalta az országot, a szlávot kikergette a házából s helyére költözött, mert hisz a lakóház részeit nagyobbára szláv szóval jelöljük (kemence, padka, gerenda, szelemen, kémény stb.). Mások azt mondják, hogy a meghódított szlávok tanítottak meg bennünket szilárd falazatú épületeket emelni.

Ezt a meglehetősen megcsontosodott, de mindazonáltal gyenge alapokon álló feltevést az újabb tudományos kutatások nagyon meg-ingatták. Ma már bizonyos, hogy a magyar falu és város szó ugor, illetőleg török eredetű. A város a vár szóból keletkezett, a vár ősi formája pedig árok, illetőleg az árokból kihányt földből való töltés volt, melyet a rendelkezésre álló egyéb építőanyagból esetleg magas-bíttak.

Az itt talált szlávok földművesek voltak, de a honfoglaló magyar is értett a földműveléshez. A búza, árpa, tarló, sarló, eke, kéve, kepe, szérű, szór, honfoglalás előtti korból származó török jövevényszavaink is ezt bizonyítják. Régészeink több olyan honfoglaláskori sírt találtak, mely pelyvás sárral volt kitapasztva. Már pedig a pelyva földművelésre, a tapasztóanyag pedig szilárd építkezésre enged következtetni. Nyelvészeink szerint a ház szó is ugor eredetű, s nem a német Haus szó átvételé.

De a honfoglaló magyar nem is vehette át az itt talált szláv települési formát, mert egyáltalán nem tudta volna használni. A szláv ugyanis csekély jószágállományát vagy lakóházában) vagy a lakóházzal egy fedél alatt levő istállójában tartotta. A magyarnak sokkal nagyobb jószágállománya volt, úgyhogy ezt a szláv faluban semmi esetre sem tudta volna elhelyezni. Annyira más volt a gazdasági berendezkedése is, hogy a szláv falut egyáltalán nem tudta volna használni semmire sem. Mezőgazdasági berendezkedése ma is tökéletes ellentéte a hazánk területén élő szlávokénak.

A nomád magyar nyáron át helyről-helyre bolyongott az ő legelő-

területén, télire pedig valamely víz mellé húzódott téli szállásra. Bizonyos, hogy nyáron, s eleinte talán télen is sátor alatt élt, bár már Al Bekri arab író a magyarok kunyhóit is említi. Téli szállásán azonban a jószág számára bizonyosan volt szilárd épülete is, ez volt az ól. Ebben azonban csak a féltettebb, főleg a télen, vagy a kora tavaszon ellő jószágait tartotta, a többi jószág a szabad ég alatt húzta ki a telet. Az ól török eredetű szó s a nomád török népeknél tanyát, a félnomádoknál szállást, falut jelent.

A nomád népet szilárd anyagból épített óla köti legelőbb állandó helyhez. Óla körül egy darabig még sátorban lakik, később a sátor helyett is szilárd falazatú házat épít és a sátrat csak nyári, helyről-helyre költözködő szállásain használja.

Hogy milyenek az igazi nomádok téli szállásai, Almássynak a karakirgizekről szóló leírásából megtudjuk. Ezeknek kétféle állandó téli építményük van; egyik a kislak, mely a sátor védelmére szolgáló körszerű falazat, másik az ágii-, ail-, ól-nak nevezett akolszerű építmény, melynek egyik része fedett, sőt oldalfala is van. Minél inkább északra megyünk, annál inkább megtaláljuk a nomádok téli szállásán ezt az ólszerű épületet. A baskír nép már az egész téli szállását aolnak nevezi, melyet csak nyáron hagy el, amikor sátraival és nyájaival a legelőre költözködik. A kazáni tatár pedig, aki télen-nyáron egy helyben lakik, a faluját nevezi aol-nak. Mindebből tehát azt látjuk, hogy a nomádok első szilárd épülete az ól s az elszaporodott ólaktól támad a falu.

Már most, ha megtekintjük az alföldi magyarság falvainak és városainak régi térképeit, sajátos módon csak az egykori nomádkodásból magyarázható településmódot láthatjuk rajtuk. Legvilágosabban Hajdúböszörmény 1782 évi térképén, amely szerint a városnak van egy belső, kör- vagy tojásdadalakú magva, egészen szűk utcákkal, s az egyes utcákon rendkívül apró telkekkel, úgyhogy e miatt a házak nagyon össze vannak zsúfolva, beépítetlen telkük tulajdonképpen alig van. A belső kör főutcai sugarakban tovább folytatódnak a belsőt körülvevő szintén köralakú külső városban, ahol azonban már tágas telkek vannak, rajtuk csak itt-ott egy-egy épület. Ma már a város minden része egyformán beépült házakkal s így ez az élesen elkülönülő kétféle településmód 150 év óta eltűnt. A Borsod megye alföldi részén levő falvakban azonban még sok helyen ma is megvan.

Mi ennek a magyarázata?

Az alföldi magyarnak két beltelke van. Egyik a falu vagy város belső részén lévő szűk lakótelek, melyen csak a háza van, másik a falu vagy város külső részén levő ólas, aklos szállás, vagy szérűskert. Ez utóbbin van az óla, itt telet az egész jószágállománya. Itt van minden rakománya, a takarmány, tüzelőanyag, itt lakik a cselédsége. Ez a külső telek, mely többnyire jelentékeny távolságra van a lakótelektől, ma nem egyéb, mint gazdasági udvar. Ezt a célt is csak ott szolgálja, ahol a szántóföldet kényszergazdálkodással, három nyomásos rendszerrel élik. Ahol a gazda a szántóföldjét szabadon használhatja, ott az ólát, vagy a gazdasági kertjét kiviszi a szántóföldre s előttünk áll a tanya. Tudjuk, hogy ezt a külső telket kert-nek is nevezik. Kert alatt azonban

a magyar régebben kizárólag kerített helyet értett, nem pedig művelt területet. A baskír az aklot ma is kerte-nek nevezi. Az ólas kert tehát nem más, mint a nomád téli szállásának lényeges alkotórésze, vagyis a karakirgizek aul-ja. A város zsúfolt középső része pedig nem egyéb, mint az egykori kislak, a lakósátrak tábora.

Nem hiányzik a kerítés sem, mely a lakótelkeket védi az időjárás, az ellenség, vagy a bolyongó jószág ellen. Alföldi városaink, mint a levéltári adatokból, vagy sok helyen még a népek emlékezetéből is megállapítható, árokkal voltak körülveve. Az árkokat sok helyen tövissel, gazzal rakták meg, sőt a török világ alatt valóságos falakat emeltek a városok védelmére földből, esetleg palánkból. Ezek az árkok vagy kerítések választották el a lakótelkeket az ólas kertektől. A főbb utak számára kapukat hagytak a kerítéseken. Egyébként a beltelkek közt nem voltak kerítések s a házak a város árkan vagy kerítésén belül csakugyan úgy állottak, mint valami sátrak. Az ólas kert-övben az egyes gazdák telkeit trágyából rakott kert (kerítés) övezte. A jószág sohasem ment be a lakótelkek közé, sőt a cseléd is csak este ment be vacsorázni a gazda házához, amikor egyúttal a tűzrevaló szalmát vagy nádat is bevitte. A cselédség az ólban lakott a jószággal együtt. A kertség-nek nevezett külső részek utcái kifelé tölcésrszerűen szélesedtek. Ezek a csorda járása miatt alakultak így. A csorda ugyanis kihajtáskor a szélek felé egyre szaporodott, befelé hajtáskor pedig egyre fogyott, a sugaras utcák tehát ehhez igazodtak. A város árka és a kertség között nagyobb üres helyek maradtak, ezek voltak a közös juhfejő helyek. A fejésre behajtott juhnyáját ugyanis nem hajtották széjjel az egyes gazdákhöz, hanem minden gazda, akinek a juhnyájban bizonyos része volt, a hét valamelyik napján az egész nyáját a maga részére fejte.

A magyar falu és várostípust tehát az különbözteti meg a szláv és germán településformáktól, hogy még ma is magán viseli a nomád téli szállás ősi jellegét. A magyar embernek két telke van. Egyikén maga lakik, a másikán jószágállománya. Ahol a föld használatát mi sem korlátozza s a határ nagy, ott gazdasági udvarát kiviszi a szántó-földre szállásnak vagy tanyának. Ahol a határ kisebb, vagy pedig a földet vetéskényszerrel használják s az ugarrendszer divatozik, ott a gazdasági munka nagy része, a nyomtatás és szórás is a falubeli ólas vagy szérűskertben történik. A magyar embernek a mezőgazdasági munkákhoz tulajdonképpen semmiféle épülete nem volt, ami pedig ma van, az mind újabb eredetű. A magyar ember egész gazdasági munkája a szabad ég alatt történik, ehhez képest a csűrrendszer az Ősi magyar eredetű településeknél teljesen ismeretlen. Ahol a népnek ősidők óta egy beltelke van, melyen az istálló egy fedél alatt van a házzal, sőt az udvaron külön csűr is van, ott kétségtelenül idegen eredetű településsel van dolgunk.

Az alföldi magyar az újabb időben, mikor már az ősi két beltelku, kertes települését feladta s egy telken lakik, még mindig idegenkedik attól, hogy istállóját a lakóházzal egy fedél alá építse, ami pedig megvan úgy az olasz, mint német és szláv településben is. Sőt ahányféle jószágá van az udvaron, lehetőleg annyi külön ólat vagy istállót épít.

A nomád téli szállás leszármazottaiként fennmaradt két beltelkes

vagy kertes falvak és városok valaha nagy területen el voltak terjedve, de a török világ az Alföld déli részén elpusztította őket s ahol újabb települések történtek a török világ után, ott ezt az ősi települési rendszert már nem vették át. ősi kertes településekkel az Alföldön észak felé egészen a Bükk és Mátra gerincéig, keleten a Nyírségig találkozunk, nyugatra átmegy a Dunántúlra, egészen le Baranyaig.

Mindazon városaink tehát, melyek ezeken a területeken keletkeztek, egy pár kivételével magyar eredetűnek tekinthetők. Az alföldi paraszt- vagy gazdaváros a hozzátartozó tanyarendszerrel annyira magyar specialitást alkot, hogy még hozzá hasonlót sem találunk egyebütt. Igaz ugyan, hogy a másfélszázados török uralom nagyon is megzavarta alföldi községeink természetes fejlődését, de még ez a borzasztó pusztítás sem tudta alapjában megváltoztatni a magyar települések ősi formáját. A sok vihart látott alföldi magyar falura és városra, mely a török világ alatt a nyugat védelmében hamvadt el és még ma sem tudta kiheverni e századok csapásait, büszkeséggel kell tekintenünk, mert ősi, nomádkori egyéniségünk maradványai és emléket.

GYÖRFFY ISTVÁN